

BİR KUR'AN VE KELAM TERİMİ OLARAK “BURHAN”

Fatih KURT (*)

Öz

Kur'an-ı Kerim, Müslümanları itmi'nan, gayr-ı Müslimleri de ikna etmek amacıyla deliller kaydetmiştir. Kur'an Müslümanlara akli eylemleri gerçekleştirmelerini öğütlemiş, düşünmek ve tefekkür etmeyi bir ibadet olarak değerlendirmiştir. Müslüman olmayanları da akıllarını kullanmamakla suçlamıştır. Kur'an verilerine göre imanın benimsenmesi ve özümsemesinde akli eylemlerin önceliği bulunmaktadır. Kelam âlimleri Kur'an'ın bu buyruğunu, nazar ve istidlal olarak adlandırmışlar ve tahkiki bir iman için zorunlu görmüşlerdir. Kelam âlimleri Kur'an ifadeleri doğrultusunda inanç değerlerinin mü'minde pekişmesi, mü'min olmayanlara karşı da savunulması amacıyla deliller ortaya koymuştur. Bizzet Kur'ani bir kelime olan delil, çok yönlüdür. Temelde akli ve nakli olarak iki şekilde değerlendirilen delillerden sem'iyyat dışındaki alanda aklî olanlara öncelik veren kelimacılar, yine Kur'an ayetlerinden hareketle daha çok burhan kanıtını ön plana çıkararak, itikadî konuların temellendirilmesinde genellikle bu delili kullanmışlardır. Kelamcılarının bu yönlü değerlendirmelerinde 'burhan' teriminin yer aldığı ayetler etkili olmuştur. Nitekim 'burhan' kelimesinin yer aldığı ayetlerde ağırlıklı olarak burhanın 'akli bir kanıt' olduğu anlaşılmaktadır. Bu çalışmada, kelam bilginlerinin itikadî bir konuyu kanıtlamak amacıyla akli bir eylem şeklinde kullandıkları 'burhan' teriminin Kur'ani bir metot olduğu üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Akıl, Kelam, Delil, Burhan.

*) Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü
(e-posta: fatihkurt25@hotmail.com). ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1283-1787>

Burhan as a Term of Qur'an and Kalam

Abstract

In the Qur'an, there are evidences to persuade Muslims and to persuade non-Muslims. Qur'an considered Muslims to perform mental actions as worship by thinking and contemplating. He accused non-Muslims of not using their minds. He accused non-Muslims of disuse their minds. According to the Qur'anic data, there is a priority of mental actions in the adoption and assimilation of faith. The Qur'anic scholars also called this commandment of the Qur'an, the nazar and the istidlal, and considered the verdict necessary for faith. In line with Qur'anic statements, evidence has been put forward for the purpose of consolidating the values of faith and advocating against unethical ones. According to the evidences, which are considered as two kinds of reason and thought, the predators that prioritize the intellectuals in the area other than semiyat, used the evidence in the foundation of the belief subjects by emphasizing the burhan evidence. These faculties of theologians were inspired by the verses in which the term burhan in the Qur'an were included. As a matter of fact, it is understood that the verses containing the word burhan are predominantly. In this study, it is suggested that the term burhan it is a Quranic method in which theologians use a mental action to prove a faith subjects.

Keywords: *Qur'an, Mind (aql), Kalam, Reason, Burhan.*

Giriş

Kur'an'da birden fazla kullanılan bir kelime olan ve bu doğrultuda kelamın ana ilkelere birisi olan delilin bir türü olarak kabul edilen "burhan", bir iddiayı kanıtlamak amacıyla kullanıldığı gibi, bir hususun çözülemeyeceğini belirtmek amacıyla da istimal edilmiştir. Bu doğrultuda burhan, hem lehte hem dealeyhte kullanılan bir kanıtlama metodudur. Kur'an-ı Kerim'de burhan, daha çok inkârcılar ve Ehl-i kitab'a yönelik olarak kullanılmıştır. Kelam âlimleri de inanç esaslarının kanıtlanmasında bu delil yöntemine başvurmuşlardır.

1. Delil

"Delil", Arapça'da "yol göstermek, irşat etmek" manasındaki 'delâlet' kökünden mübalağa ifade eden bir sıfat olup, "yol gösteren, doğru yola ve doğru sonuca götüren" anlamına gelmektedir. Delil kelimesinin çoğulu, 'edille'dir. Kur'an-ı Kerim'de bir ayette "kılavuz" manasında kullanılmakta (25/Furkan/45), ayrıca bazı ayetlerde de "kılavuzluk etmek; göstermek, haber vermek" manalarında, aynı kökten türeyen fiiller yer almaktadır. Bu kullanım şekilleri hadislerde de görülmektedir. (Yavuz, 1994, s. 138-140)

Mantık, felsefe ve kelam yanında hemen hemen tüm İslami disiplinlerde söz konusu edilen "delil", her alanın kendi sistematiği doğrultusunda farklı yaklaşımlarla değerlendirilmiştir. Bu doğrultuda zihnin bir faaliyeti olarak delil, üç kategoride incelenmiştir: 1. Aksini doğrulayacak herhangi bir kanıtın veya unutmama, yanlışlama, karıştırma gibi kesinliği zedeleyecek bir durumun bulunmadığından emin olarak verilen ve hiçbir şekilde değiş-

mesi mümkün olmayan hükme 'yakîn' adı verilmektedir. 2. Onaylayanın zihninde tam kesinlik kazanmakla birlikte, güvenilir olduğundan kuşku duyulmayan bir kaynağa dayalı yeni ve daha güçlü bir bilgi sebebiyle onaylayanın sonradan değiştirmesi muhtemel olan hükme 'câzim itikad' denilmektedir. 3. Zihinde tasdik edilen, ancak aksi de mümkün görülen hükme 'zan' adı verilmektedir. Bu üç hükmün ilkinde 'yakiniyye', ikincisine 'taklidiyye', üçüncüsüne 'zanniyye' denilmektedir. (Çağrıncı, 2013a, s. 124-126)

Delilin bir başka türüne de iknâ/hatabî denilmektedir. Bu ise aklî delilin zannî olmasıyla ortaya çıkar. Kelamcılara göre hiçbir itikadî mesele hatabî delil ile ele alınamaz. Buna göre Kur'an'da mevcut olan tüm deliller burhani niteliktedir. (Aydın, 1984, s. 104)

Kelam literatüründe delil, ilk etapta aklî ve naklî olarak iki kısımda incelenmiştir. Aklî delil, bütün öncülleri akla dayanandır. "Âlem değişkendir, her değişken ise hâdistir" gibi. Tüm mukaddimeler naklî ise, buna da naklî delil denir. Naklî delil bir bakıma aklî sayılır. Çünkü nakli tebliğ eden peygamberin doğruluğunu, yine akıl ile ispat ederiz. Buna göre aklî delil ile bilinebilen, aklî-naklî delil vardır. (Topaloğlu, 1981, s. 72) Başka bir taksime göre de delil kat'î veya zannî olur. Bildirdiği şeyden muhalif ihtimalleri kaldıran delile kat'î; her türlü alternatif ihtimali gideremeyen delile de zannî delil denir.

Mu'tezile bilginlerine göre dini idrak etmek ve delillendirmek için başvuru temel veriler akıl, kitap, sünnet ve icma olmak üzere dördtür. Sıralamada olduğu şekliyle aklın, sonrakilere göre önceliği vardır. Allah'ın varlığı, birliği ve adaleti, akılla belirlenebilecek bir konumdur. Bu alanlarda nakle başvurmak isabetli değildir. (Kâdî Abdülcebâr, 1996, s. 88) Nitekim Kur'an'da, daha çok başta tevhid olmak üzere sıfatlar bağlamındadır.

Kelamcılarının bu tasnif ve tanımları doğrultusunda nakli delil ile aklî delil, birbiriyle iç içedir. Bu nedenle aklî ve nakli delil arasında herhangi bir çakışma söz konusu değildir. Bununla birlikte eğer bir çatışma söz konusu olursa, öncelikle bu aklî muhakeme noksanlığına bağlanır. Ancak yine de bir karşıtlık ileri sürülecek olunursa, Mu'tezile (Kâdî Abdülcebâr, 1996, s. 88) ve Ehl-i sünnet kelamcılarının göre (Bardak, 2017) burada aklî yaklaşım tercih edilir ve nakil onun ışığında te'vil edilir. Çünkü nakli delil aklî delile tercih edildiğinde naklin doğruluğunu kanıtlamak mümkün olmaz. (Râzî, 2002, s. 38)

Aklın bu önceliği, aklî muhakemenin etkin ve geçerli olduğu alanlarda söz konusudur. Bu, naklin geçerli olduğu alanlar için düşünülemez. Ancak naklin etkin olduğu alan ise, şer'i hükümler ve ibadetler alanı olup, burada aklın etkinliği mevzubahis değildir. Farz olan namazlar, şartları ve vakitleri gibi ibadetler, akıl ile tespit edilemez. Akıl, Allah'a şükür ve ibadet edilmesi gerektiğine delalet eder. Ancak ibadetin nasıl yapılacağı, şartlarının neler olabileceği konularında, akıl tek başına yetersiz kalır. (Kâdî Abdülcebâr, 1963, 15/28; Biçer, 2004, 58; Şahin, 2011:48, 50)

1.1. Beyyine

Beyan kelimesinden türeyen beyyine, "açık seçik olmak" anlamında olup "apaçık delil" demektir. Beyyine kelimesinin akla ve hisse hitap eden delil anlamında olduğunu

söyleyen İsfahanî, şahitlerin şهادetinin de beyyine olduğunu belirtir. (İsfahanî, 2009, s. 157)

Beyyine Kur'an-ı Kerim'de biri müzekker (beyyin) olmak üzere yirmi defa geçmekte ve daha çok "aklı ve naklî delil, hüccet, açık belge, herkesçe bilinen tarihî olaylar, bu olaylara tanıklık eden harabeler, vahiy" ve özellikle "Kur'an-ı Kerim, nübüvvet müessesesi, son peygamber Hz. Muhammed, mucize, Hz. Salih'in mucizesi olan deve" (7/A'raf/73) anlamlarında kullanılmıştır. Aynı kelimenin çoğulu olan beyyinât ise elli iki yerde tekrarlanmakta ve genellikle "âyetler" anlamına gelmekte veya âyât kelimesini nitelemektedir. (Topaloğlu, 1992, s. 96-97)

Beyyine veya beyyinât şeklinde geçen Kur'an ayetlerine bakıldığında, kelime daha çok "insanları ikna edecek deliller" şeklindedir. Bu ise akli, hissi veya nakli olarak belirir. Nitekim,

وَالِي تَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ
هَذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةٌ قَدْ رَوَّهَا تَأْكُلُ فِي أَرْضِ اللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسَوْءٍ فَيَأْخُذْكُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

Semûd kavmine de kardeşleri Salih'i peygamber olarak gönderdik. Dedi ki: "Ey kavimim! Allah'a kulluk edin. Sizin için ondan başka bir ilah yoktur. Gerçekten size Rabbinizden (benim peygamber olduğumu gösterecek) açık bir delil geldi. İşte size bir mucize olarak Allah'ın şu devesi... Birakın onu da Allah'ın mülkünde yesin, içsin. Sakın ona bir kötülük etmeyin. Yoksa sizi elem dolu bir azap yakalar" (7/A'raf/73) ayetinde belirgin bir şekilde mu'cize olarak görünmektedir.

Öte yandan,

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَمَسَّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا
مُوسَى مَسْحُورًا

"Ant olsun, biz Mûsâ'ya apaçık dokuz beyyinat verdik. İsrailoğullarına sor (sana anlatsınlar): Hani Mûsâ onlara gelmiş ve Firavun da ona, 'Ben senin kesinlikle büyülendiğini zannediyorum ey Mûsâ!' demişti" (17/İsrâ/101) ayetinde de mu'cize şeklinde yorumlanmıştır. (Râzî, 1992, 15/75-76)

Bu ve benzer ayetlerde yer alan beyyine/beyyinât kelimesi, bir tür delil olmakla ve de akli kanıt anlamını da içermekle birlikte, daha genel bir anlam taşımaktadır. Bu doğrultuda Kur'an'da akli delil anlamının baskın olduğunu düşündüğümüz bir başka kelime üzerinde durmak gerekmektedir. Söz konusu terim, burhandır. Ancak burhan, daha çok hüccet kelimesine eş değer olarak kullanılmıştır. Bu nedende hüccet terimi üzerinde kısıt duracağız.

1.2. Hüccet

Hüccet kelimesi, daha çok delil anlamında kullanılmıştır. Râgıb el-İsfahânî'ye (ö. V/ XI. yüzyılın ilk çeyreği yaklaşık bir tarih verilebilir) göre hüccet, çelişkili iki görüşten birinin doğruluğunu gerektiren delildir. (İsfahanî, 1970, s. 107) Nitekim Sabunî'ye göre delil mürşit, rehber, kılavuz anlamında olup, terim olarak, bir şey hakkında müspet veya menfi bir hüküm vermeye götüren şeydir, yani hüccettir. (Sabunî, 2005, s. 183, 190)

Ezherî'ye (ö. 370/980) göre hüccet, kendisine yönelmek anlamında olup, kişinin lehinde olan şey ve delil manasına gelmektedir. (Ezherî, t.y.3/390) Hüccet kelimesini İbn Manzûr (ö. 711/1311) (İbn Manzûr, t.y. 2/228) ve Zebidî, (ö. 1205/1791) 'kendisiyle karşı tarafın görüşlerinin uzlaştırıldığı delil ve burhan' şeklinde açıklamışlardır. (Zebidî, t.y.5/464)

Kur'an-ı Kerim'de hüccet kelimesi yer almaktadır. Örneğin,

رُسُلًا مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَى اللَّهِ حُجَّةٌ بَعْدَ الرُّسُلِ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

"Müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdik ki, peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir hüccetleri olmasın. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir" (4/Nisâ/165) ayetinde hüccet, bahane oluşturacak şekilde bir karşı delil getirme çabası anlamındadır.

Yine,

فَلِذَلِكَ فَادُعْ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ وَأُمِرْتُ لِأَعْدِلَ بَيْنَكُمْ اللَّهُ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ لَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ لَا حُجَّةَ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ اللَّهُ يَجْمَعُ بَيْنَنَا وَإِلَيْهِ الْمَصِيرُ

"Bundan dolayı sen çağrıya devam et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Onların heva ve heveslerine uyma ve şöyle de: 'Ben Allah'ın indirdiği her kitaba inandım ve aranızda adaleti gerçekleştirmekle emrolundum. Allah bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir. Bizim işlediklerimiz bize, sizin işledikleriniz sizedir. Bizimle sizin aranızda hüccet yoktur. Allah hepimizi bir araya toplayacaktır. Dönüş de ancak O'nadır" (42/ Şûra/15) ayetinde ise hüccet, tartışma konusu manasındadır. Tartışmada da delil yani hüccet söz konusudur.

Kur'an'da hüccet kelimesinin yer aldığı bir başka ayet ise şudur:

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ قَوْلٍ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلِأْتِيَنَّكُمْ عَلَيْنِكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“Nereden yola çıkarsan çık, yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir. Siz de nerede olursanız olun, yüzünüzü Mescid-i Haram'a doğru çevirin ki, zalimlerin dışındaki insanların elinde bir hüccet olmasın. Zalimlerden korkmayın, benden korkun. Böylece size nimetlerimi tamamlayayım ve doğru yolu bulasınız” (2/Bakara /150).

Kur'an-ı Kerim'de hüccet kelimesine yer veren ayetler arasında en dikkat çekenini, En'âm suresindeki şu ayettir:

قُلْ لِلَّهِ الْحُجَّةُ الْبَالِغَةُ فَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْكُمْ أَجْمَعِينَ

“De ki: ‘En üstün hüccet yalnızca Allah'ındır. O, dileyeydi elbette sizin hepinizi doğru yolailetirdi” (6/En'âm/149).

Burada en üstün hüccetin Allah'a ait olduğu ifade edilmektedir. Fahreddin Râzî'ye göre kâfirler, Hz. Peygamberin sözlerine karşılık olarak, Allah'ın iradesine rağmen insanların bir fiili gerçekleştirmesi mümkün müdür, şeklinde bir istidlalde bulunmuşlardır. Kur'an onların bu hüccetlerini geçersiz kabul etmiş ve en üstün hüccetin Allah'a ait olduğunu vurgulamıştır. Zira Allah, insanlara kâmil bir akıl, tam bir anlayış ve de sağlam duyular vermiştir. Buna göre onların ileri sürdükleri hüccet, aslında kendi aleyhlerine bir kanıttır. Râzî bu ayet bağlamında Mu'tezile'nin insan fiilleri konusuyla ilgili görüşlerine yer verir. Böylece Râzî buradaki ‘Allah'ın kâmil hücceti’ni, akıl yürütmek olarak ifade etmektedir. (Râzî, 1992, 10/236-237) Elmalılı da bu ayetteki hücceti, ilim ve gerçek delil anlamında yorumlamıştır. (Yazır, t.y. 6/539)

2. Burhan

Bir hüccet türü olan Burhan ‘en güven veren delil’ demektir. Burhanda mutlak bir belirginlik ve doğruluğu ile ilgili kesinlik vardır. (İsfehanî, 1970, s. 121)

Bir Kur'an terimi olan kelimenin Türkçe karşılığı, “berraklaştırmak, açıklığa kavuşturmak ve delil getirmek” manasında olup, Arapça, “b-r-h” (بره) kökünden türemiştir. Kur'an-ı Kerim'de terimin yer aldığı ayetlere bakıldığında, “hak ile bâtılı birbirinden ayıran kesin delil” şeklinde kullanıldığı görülmektedir (2/Bakara/111; 21/Enbiyâ /24; 23/Mü'minûn/117).

Burhan, yakîniyyâtın meydana gelen bir kıyastan ibarettir. Yakîniyyât, bir kıyasın mukaddimelerini teşkil eder. Eğer bu mukaddimeler başlangıç olarak aslen yakîniyyâtın ise bunlara, zaruriyyât denir. Mantık, felsefe, kelâm gibi aklî ilimlerde yakîn düzeyinde kesinlik değeri taşıyan önermeler için ‘el-mukaddimâtü'l-yakiniyye’, ‘yakiniyyât’ ve ‘zaruriyyât’ terimleri kullanılır. Bu önermeler kesin ve zorunlu bilgiler içerir. Bu nedenle de bilimin yegâne kanıtı olan burhanın, sadece zarûrî/yakinî önermelerden meydana geldiği kabul edilir. (Çağrı, 2013b, 44/145-146) Bu doğrultuda “Bütün, parçadan büyüktür” cümlesi, bir zarûriyyât önermesidir. Eğer dolaylı olarak yakîniyyât ise, bunlara da nazariyyât adı verilir. Nazariyat, bilinmesi ve bilinmemesi imkânı doğrultusunda farklı görüşlerin vuku bulduğu bir alandır. Burada ihtilaflar söz konusu olduğu için, kesin bir kanaat oluşturamaz.

Burhânî delil, akli bir çıkarım sonucu ortaya çıktığı için, aklını işletmeyenler hakkında söz konusu değildir. Bu doğrultuda muhatabın idrak düzeyi doğrultusunda farklı deliller ortaya çıkmıştır. Bu da delillerin tasnifinde etkili olmuştur. Burhanın karşısında yer alan delile, zannî delil denilmektedir. Bu alana girenlere de zannîyyât denilir.

Burhânî delil iki boyutludur. Bunlardan birisi olan, Burhân-ı Temânu'ya göre Allah, her bakımdan birbirine eşit iki tanrının varlığı ileri sürülecek olunursa, bunlardan her birisi, yaratma ve hükmetmekte "tek" ve "rakipsiz" olacakları için, aralarında irade çatışması zorunlu olacaktır. Bunun sonucunda ise, ya her iki ilâhın iradesi gerçekleşecek veya ikisinin de iradesi gerçekleşmeyecek ya da bunlardan birinin isteği yerine gelecektir. Kur'an-ı Kerim bu durumun sonucunu şu şekilde belirtmiştir: "Eğer yerde ve gökte Allah'tan başka tanrılar olsaydı, bunların ikisi de başarısız olur, yerde ve gökte bozgunculuk çıkardı. Bu nedenle Arş'ın Rabbi olan Allah, onların nitelendirdikleri şeylerden yücedir" (21/Enbiyâ/22).

Bir diğer burhan türü, 'Burhân-ı Tevâüd'dür Buna göre, birden fazla tanrı olduğunda, ya hepsinin iradesi gerçekleşecek veya âlem, birbirinden bağımsız olarak var edilecek ya da sadece birinin iradesi vuku bulacaktır.

'Burhân-ı Tatbîk' olarak adlandırılan diğer bir burhana göre ise Allah vardır ve kadîmdir. Bu durumda biri sonlu diğeri ise sonsuz olan iki paralel doğrunun birbiriyle mukayese edilmesiyle Tanrı'nın varlığı ispata çalışılmaktadır. Burhân-ı tatbîki de, delilinde öncelikle, illetler zincirinde en son eserden (mâlûl) başlamak üzere, geriye doğru giden sonsuz bir silsile, bir de bu silsilenin başladığı noktadan bir kademe önce başlayan ve birinci silsileyi ikinciden bir eksik bırakacak şekilde sonsuza kadar uzanan ikinci bir sonsuz silsilenin var olduğu varsayımından hareket edilmiştir. (Demir, 2010, s. 124)

Bu delil, teselsül ilkesi üzerine kurulmuştur. Teselsül, bir şeyin mevcudiyeti, daha öncekinin varlığına bağlı olmakla birlikte, birbirine dayanan ve ezele doğru uzandığı varsayılan sonsuz bir silsiledir. Sonsuz olduğu ileri sürülen olaylar silsilesinin, bir sonu olduğu, bu doğrultuda teselsülün imkânsız olduğunu ispat eden aklî ve mantıkî delile burhân-ı tatbîk denir.

Kelam bilginleri, illetlerin teselsülünün imkânsızlığı konusunda, burhân-ı tatbîk, burhân-ı müzâyefe ve burhân-ı arşî delillerini kullanmışlardır.

Kat'î deliller hem akli hem de nakli olabilir. Aklî bir delilin kesin olabilmesi için bütün öncüllerinin yakîniyyât türünden oluşması gerekir. Öncülleri yakîniyyâttan oluşan, yani şeksiz, şüphesiz doğru ve kesin olan öncüllerden kurulan delile burhan denilir. Aklî deliller içinde kesin olanı sadece burhandır. (Gazzâlî, 2002, s. 87)

Gazzâlî, (ö. 505/1111) burhanı akliyyat içerisinde değerlendirmiştir. Ancak o, akliyyatın ulûhiyet alanında kullanılmasının birtakım şartlarının olduğunu ileri sürmüştür. Buna göre bu alanda yakîni bilgiye sahip olmak için aklın kendisinin hissiyyât ve vehmiyyâttan korunması ve salt aklî veriler üzerinde kurulması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre bunlar gerçekleşmediğinde burhânî bilgiye ulaşmak mümkün olmaz. (Gazzâlî, 1961, s. 248)

Burhan, limmi ve inni olarak iki kategoride de incelenmiştir. *Burhan-ı limmi*, müessirden esere yönelik çıkarımlarda bulunmaktadır. Sözelimi, bir yerden duman çıktığını gören kişi, orada ateş yandığına hükmeder. Buna göre dumanın ateşe delaleti, bir burhan-ı limmidir. *Burhan-ı inni* ise, eserden müessire ulaşmaktır. Sözelimi, yine bir yerden ateş yandığını gören kişi, orada duman olduğuna hükmeder. Buna göre ateşin dumana delaleti, bir tür burhan-ı innidir. Kelam bilginleri her iki tür burhan için yürütülen zihni gayreti, akli olarak değerlendirmişlerdir. (Gazzâlî, 1994, s. 119; Biçer, 2000, s. 120) Bu doğrultuda burhân-ı limmî’de sebepten sonuca; burhân-ı innî’de ise, sonuçtan sebebe yönelik bir akıl yürütme söz konusudur.

Burhan çeşitleri, kelam ilminin değişik konularında ispatlama yapmak için istimal edilmiştir. Allah’ın birliği konusunda “burhân-ı temânu’ ve “burhan-ı tevârüd”, teselsülün iptali konusunda “burhân-ı tatbik”, “burhân-ı tezâyüf”, “burhân-ı arşî”, hudus delili konusunda “burhân-ı muvâzât”, “burhân-ı selbî”, “burhân-ı süllemî”, “burhân-ı türsî”, “burhân-ı müsâmete” delillendirmeleri kelimciler tarafından kullanılmıştır. (Barış, 2016, s. 90)

Kur’an-ı Kerim’de burhan kelimesinin geçtiği ayetler, daha çok kesin iddiada bulunan ve Müslümanlara karşı olan kesimler hakkında kullanılmıştır. İlgili ayetleri şöyle sıralayabiliriz:

1. وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَىٰ تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِن كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Yahudi veya Hıristiyan olmayan kimse elbette cennete girmeyecek” dediler; bu onların kuruntularıdır. De ki: “Sözünüz doğru ise burhanınızı getirin”. (2/Bakara/111)

Bu ayette, Yahudi ve Hıristiyanların iddiaları dile getirilirken, doğruluklarının ölçütü olarak, burhan delilini kullanmaları istenmektedir.

Mâtürîdî’ye (ö. 333/944) göre bu ayette, Yahudi ve Hıristiyanların kendileri dışındakileri kabullenmemeleri vardır. Böyle bir durumda iddialarının doğruluğu konusunda kendilerinden burhan talep edilir. (Mâtürîdî, 2007, s. 210)

Taberî (ö. 310/923) ayette yer alan ‘burhan’ kelimesini, beyyine ve hüccet olarak açıklamıştır. Zira ona göre kesinleşmiş bir konunun aksine burhan getirilemez. (Taberî, 2006, 2/430-431) Kurtubî, (ö. 671/1273) bu ayetteki burhanı, yakınlık ifade eden delil anlamında kullanmıştır. Zira ona göre burhan, yakınlık ifade eden delil demektir. Burhan aynı zamanda, karşı çıkanların görüşlerini nefyeden nazari ispatı sonuç vermektedir. (Kurtubî, 2006, 2/318-319) Buna göre Kurtubî, kesinlik arz eden burhanı, aklın bir eylemi olarak kabul etmektedir.

Zemahşerî (ö. 538/1144) ise bu ayette yer alan burhanı, hüccet şeklinde yorumlamıştır. Buradaki burhan, taklitçilerin düşüncelerinin yıkımına yönelik olduğunu söyleyen Zemahşerî böylece iddianın temelini ispata yönelik olduğunu vurgulamıştır. (Zemahşerî, 1998, 2/311)

Fahreddin Râzî'ye (ö. 606/1210) göre buradaki burhan, iddia sahibi ispat veya nef-yetmede delil ve burhan getirmek zorundadır. Burhan, taklidi olan kabullerin yanlışlığı konusunda en geçerli delildir. (Râzî, 1992, 3/343-344) Firuzabâdî (ö. 817/1415) de burhan kelimesini benzer şekilde kitaplarımızdan delil getirin anlamında yorumlamıştır. (Firuzabâdî, 1873, s. 16)

Görüldüğü gibi önde gelen müfessirlerin büyük çoğunluğu, burhanı hüccet anlamında yorumlamışlardır.

2. *أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ إِلَهًا قُلْ هَانُوا بُرْهَانَكُمْ هَذَا ذِكْرٌ مَنْ مَعِيَ وَذِكْرٌ مَنْ قَبْلِي بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ الْحَقَّ فَهُمْ مُعْرِضُونَ*

“O’nu bırakıp tanrılar mı edindiler? De ki: Haydi getirin burhanınızı, işte benimle beraber olanların zikri ve benden evvelkilerin zikri, fakat çokları hakkı bilmezler de onun için yüz çevirirler”. (21/Enbiyâ /24)

Burhan kelimesinin yer aldığı bu ayette, Allah’tan başkalarına tapınan kimselerin, bunu gerekçelendirmeleri ve bu konuda da burhan getirmeleri istenmektedir. Zira ayete göre söz konusu kimseler, hakkı bilmemektedirler. Buna göre hakkı bilmek, ancak burhan ile elde edilir. Kurtubî’ye göre buradaki burhan, tevhidin aklen delillendirilmesidir. Bu nedenle delilin aklen ortaya konulması istenmiştir (Kurtubî, 2006, 14/190). Zira şirkin karşıtı olan tevhidin ispatı ancak akli eylem ile gerçekleşir. Firuzabâdî de müşriklerden Allah’tan başkasına tapmalarının gerekçelerinin talep edilmesini burhan olarak tanım-lamıştır. Buna göre bunun gerekçelendirilmesi de ancak akli kanıtlamayla mümkündür. (Firuzabâdî, 1873, s. 270)

3. *وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ بِهِ فَإِنَّمَا حِسَابُهُ عِنْدَ رَبِّهِ إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ*

“Allah’la beraber, varlığına hiçbir burhanı olmadığı halde başka tanrıya tapanın he-sabını Rabbi görecektir. İnkârcılar elbette kurtulamazlar” (23/Mu’minûn /117).

Müşrikleri konu edinen bu ayette, Allah’tan başka tanrıların varlığı ile ilgili bir burhan olmamasına rağmen, onlara yönelmenin ceza gerektirici olduğu anlatılmaktadır. Taberî, bu ayette geçen burhanı, hüccet olarak anlamlandırmıştır. (Taberî, 2006, 17/134) İmam Mâtürîdî’ye göre ise bu ayette yer alan ‘burhan’, hüccet anlamındadır. Bir şeyin doğrulu-ğu, haber, akıl ve duyular yoluyla anlaşılır. Bunların her birisi birer hüccettir. (Mâtürîdî, 2007, 10/74-75)

Fahreddin Râzî, ispatın ancak burhan ile mümkün olduğunu belirtir. Bu ise, sağlıklı nazarı gerektirir ve böylece tefekkürün geçerli, taklidin ise bozuk bir eylem olmasını icap ettirir. (Râzî, 1992, 16/475) Buna göre ayetteki burhan, aklın işlevselliğinin sonucu olan nazarın neticesidir. (Öztürk, 2005: 96)

4. يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا

“Ey İnsanlar! Rabbinizden size bir burhan yani delil geldi, size apaçık bir nur yani Kur’an’ı indirdik” (4/Nisâ /174).

Allah’tan gelen bir burhan karşısında insanların ona yönelmesinin buyrulduğu bu ayette Allah burhanı kendisine nispet etmiştir.

Mâtürîdî’ye göre bu ayetteki burhan, hakkı batıldan ayıran hüccet anlamında olup, Hz. Peygamber veya Kur’an anlamındadır. Zira her ikisi de hakka ulaştırıcı ve karşı konulamayandır. (Mâtürîdî, 2007, 4/125)

5. أَسْأَلُكَ يَدَكَ فِي جَيْبِكَ تَخْرُجُ بَيْضَاءَ مِنْ غَيْرِ سَوَاءٍ وَأَضْمُمُ إِلَيْكَ جَنَاحَكَ مِنَ الرَّهْبِ
فَذَانِكَ بُرْهَانَانِ مِنْ رَبِّكَ إِلَى فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ

“Elini koynuna koy, lekesiz, bembeyaz çıkısın. Korkudan açılan kollarını kendine çek! Bu ikisi Firavun ve erkânına karşı Rabbinin iki burhanıdır. Doğrusu onlar yoldan çıkmış bir millettir, denildi”. (28/Kasas /32)

Hız. Musa’nın mucizesinden bahseden bu ayette burhan, Allah tarafından kendisine verilmiş iki olgu olarak anlatılmıştır. Yoldan çıkmış bir milletin, ancak burhan ile yola geleceği anlamı bulunmaktadır.

Mâtürîdî bu ayetteki burhan kelimesini, el ve asa şeklinde Allah’tan gelen hüccet olarak açıklamıştır. (Mâtürîdî, 2007, 11/36)

6. أَمَّنْ يَبْدُوهُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ وَمَنْ يَرُدُّكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۗ إِلَهُ مَعَ اللَّهِ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

“Yoksa başlangıçta yaratan, sonra da yaratmayı tekrar edecek olan; size gökten ve yerden rızık veren mi? Allah ile birlikte başka bir tanrı mı var? De ki: Eğer doğru sözlülerden iseniz, burhanınızı getirin.” (27/Neml /64)

Yaratma konusunda şirkin kabul edilemeyeceğini belirten ayet, ulûhiyette bir şerik düşünüyorsanız, burhanınızı getirin demektir. Mâtürîdî’ye göre bu ayette yer alan ‘burhan’, eğer iddianızda ve sözünüzde doğru iseniz, burhan getiriniz anlamındadır. Böylece ayet, onların sefih, görüş darlığı ve bilgisizliklerini ortaya koymaktadır. (Mâtürîdî, 2007, 10/402) Taberî’ye göre, ayetteki burhan talebi, Allah’ın dışında, gökten ve yerden rızık verecek bir başkasının olma imkânına dair hüccettir. (Taberî, 2006, 18/74)

Zemahşerî de ayetin ilgili ifadesini, “Allah’tan başka tanrı kabul ediyorsanız, o zaman deliliniz nerede?” şeklinde bir soru halinde yorumlamıştır. (Zemahşerî, 1998, 4/466) Müfessirlerin büyük çoğunluğunda olduğu gibi dilci Firuzabâdî de ayetteki burhanı, hüccet şeklinde açıklamıştır. (Firuzabâdî, 1873, s. 320)

7. وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ

“And olsun ki kadın Yusuf’a karşı istekli idi; Rabbin’in burhanını görmeseydi Yusuf da onu isteyecekti. İşte ondan kötülüğü ve fenalığı böylece engelledik. Doğrusu o bizim muhlis kullarımızdandır.” (12/Yûsuf /24)

Hiz. Yusuf’un hayatından bir kesiti anlatan ayet, ondan zuhur edecek bir fenalığın, burhan ile engellendiğini belirtmektedir.

Bu ayetteki burhanı, “burhanın aslı, hüccettir” şeklinde hüccet olarak te’vil eden Mâtürîdî, söz konusu hüccetin nasıllığı hakkında bilgi vermemekle birlikte bunun, bir alamet ve işaret olduğunu vurgulamıştır. (Mâtürîdî, 2007, 7/294) Fahreddin Râzî ayette geçen, “Rabbin burhanı” ile ne kastedildiğini şöyle açıklamıştır: Peygamberlerin masum olduğunu kabul eden muhakkik âlimler Hiz. Yusuf’un gördüğü burhanı, birkaç şekilde açıklamışlardır.

a) Bu, zina fiilinin haram olduğu hususundaki, Allah’ın hüccetinin ve zina edecek kimseye terettüp eden cezanın bilinmesidir.

b) Allah Teâlâ, peygamberlerin nefislerini kötü huylardan temizlemiştir. Binâenaleyh burada Hiz. Yusuf’un gördüğü bildirilen ilâhî burhandan maksat, peygamberler için güzel huyların tahakkuk etmesi, onları kötü işlere yönelmekten alkoyan hallerin hatırlatılmasıdır.

c) Hiz. Yusuf (a.s.), odanın tavanında, “Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, şüphesiz ki hayasızlıktır, kötü bir yoldur” (17/ İsrâ /32) ayetini yazılı olarak görmüştür.

d) Bu, fuhşiyatı işlemeye mâni olacak olan ‘nübüvvet’tir. Bunun delili, peygamberlerin, insanları kötülüklerden sakındırmak için gönderilmiş olmalarıdır. Üstelik Allah Teâlâ, Yahudileri “siz, insanlara iyiliği emredersiniz de, kendinizi unutur musunuz?” (2/ Bakara /44) diye ayıplamıştır. Yahudiler için ayıp olan bir şey, mucizelerle desteklenmiş bir peygambere nasıl isnat edilebilir?

Râzî, bu günahı Hiz. Yusuf’a nispet edenlerin ‘burhan’dan ne kastettiklerini şu şekilde açıklamaktadır:

1) “Kadın evin ortasında inci ve yakut kakmalı bir puta yöneldi ve onun üzerini bir bezle örttü. Bunun üzerine Hiz. Yusuf (a.s.): “Bunu niçin yaptın?” dediğinde de “Ben putumun bir günah işlerken beni görmesinden utanırım” dedi. Hiz. Yusuf (a.s.) da: “Sen, akli olmayan, duymayan bir puttan utanırken ben nasıl olur da, herkesin yaptığını (gücünü) kendisine veren ilahımdan utanmam. Allah’a yemin olsun ki, ben bu işi kesinlikle yapmam!” dedi. Bu görüşte olanlar, “işte burhan budur” demişlerdir.

2) İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre: “Hiz. Yusuf’a (a.s.), babası Yakup, parmaklarını ısırır olduğu halde ve peygamberler zümresinden takdir edilmiş olduğu halde, fâcirlerin işini mi yapıyorsun? Bundan utan!” der vaziyette temessül etti, göründü. Bu aynı zamanda İkrime, Mücahid, Hasan el-Basri, Said b. Cübeyr, Katâde, Dahhâk, Mukâtil ve

İbn Sîrîn'in görüşüdür. Saîd b. Cübeyr şöyle demiştir. Hz. Yakup (a.s.) Yusuf'a gördü ve onun göğsüne vurdu. Böylece onun bütün şehveti, parmak uçlarından çıkıp gitti."

3) "Hz. Yusuf (a.s.), birisinin gökten kendisine 'Ey Yakup'un oğlu, sen kuşlar gibi olma, kuşun tüyleri vardır. Ama zina ettiğinde, o güzel tüyleri dökülür' diye seslendiğini duydu."

4) İbn Abbas'ın (r.a.) şöyle dediğini nakletmişlerdir: "Hz. Yusuf (a.s.), Yakub'un temessülünü görünce de vazgeçemedi. Ta ki Hz. Cebrail, onu geri itince bütün şehveti kayboldu". Vahidî bu rivayetleri nakledince, kibirlenerek 'Bu, tenzili gören zatlardan, Kur'an'ın tefsirini alan tefsir önderlerinin görüşüdür' demiştir. (Râzî, 1992, 13/209-211)

Râzî, bu yaklaşımlarından, 'burhan' teriminin farklı anlamlara gelebileceğini, ancak bunlar içerisinde en isabetlisinin akli olarak duyulara hitap eden bir boyuta sahip olduğunun anlaşılmasını uygun görmüştür.

Zemahşerî'ye göre ayette geçen burhan, işitme duyusuna yönelik bir sestir. (Zemahşerî, 1998, 2/508) Ayetteki burhanı, Yakub'un sureti, Cebrail, Züleyha'nın eşinin kapıda görünmesi gibi anlamlara geldiğini söyleyen İbnü'l-Cevzi, burada iki anlam üzerinde durmuştur. Bunlardan birisi, Züleyha'nın orada bulunan putun üzerine örtü örtmesi ve bunu da ondan utanmak olarak ifade etmesi sonucu, Hz. Yusuf'un zihninde o anda her şeyi bilen ve gören bir Tanrı inancının belirmesidir. İkinci olarak ise, zinanın haram oluşu düşüncesinin zihninde oluşmasıdır. (İbnü'l-Cevzi, 1964, 4/264, 496) Bu her iki husus da akli bir eylem olması nedeniyle, burhan şeklinde ifade edilmiştir.

Firuzabâdî (1873, s. 195) ayette geçen burhanı, rabbinin kendisine yönelik azabını düşündü veya babasının suretini gördü şeklinde yorumlamıştır.

8. وَتَرَعْنَا مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا فَقُلْنَا هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ فَعَلِمُوا أَنَّ الْحَقَّ لِلَّهِ وَصَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ

"Her ümmetten bir şahit çıkarır ve 'burhanınızı ortaya koyun' deriz. O zaman, gerçeğin Allah'a ait olduğunu, uydurduklarının kendilerini bırakıp kaçtığını anlarlar." (28/ Kasas /75)

Ayetin ahiret ahvaliyle ve dirilişle başlayan sorgulama süreciyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre onlara dünyada iken inandıkları ve yaptıkları sorgulandığında 'burhan' kelimesi kullanılmıştır.

Mâtürîdî ayetteki 'şehid' kelimesinin, şahitlik anlamında olduğunu, bunun nedeninin de söz konusu kimselerin yaptıklarını görmeleri ve onları yanında bulunmaları nedeniyle doğru ve yanlış, yalanlama ve tasdik etme, kabul ve reddetme yönünden onları iyi tanıdıklarından dolayı olduğunu belirtir. Ona göre, kâfirlere putları tanrı olarak nitelendirmeleri, ibadete layık görmeleri ve de zanlarınca putların kendilerine şefaatçi olacaklarıyla ilgili düşüncelerinin doğruluğunu kanıtlamak amacıyla 'burhan' getirmeleri talep edilmiştir. (Mâtürîdî, 2007, 11/75)

Firuzabâdî'ye göre onlara peygambere karşı çıkmalarının hücceti sorulacaktır. Birçok âlim de buradaki burhanı hüccet şeklinde yorumlamıştır. (Firuzabâdî, 1873, s. 330)

Burhan Kur'an-ı Kerîm'de "hak ile bâtılı birbirinden ayıran kesin delil" karşılığında kullanılmıştır. Akli delil anlamında kullanılan burhan, beyyineden daha kuvvetli ve "insanı kabul etmeye yönlendirici nitelikte olan" bir delildir. (Fazlurrahman, 2005, s. 123)

Burhanın tanımını doğrultusunda önde gelen müfessirler, Hz. Peygamber'in ve Kur'an'ın bir adının da "Burhan" olduğunu kabul etmişlerdir. Onlar bu görüşlerinde,

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمْ بُرْهَانٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكُمْ نُورًا مُبِينًا

"Ey insanlar! Size Rabbinizden bir burhan geldi ve size apaçık bir nur indirdik" (4/ Nisâ / 174) ayetine dayanmışlardır. (İbnü'l-Cevzî, 1964, 1/264; Yazır, t.y, 136)

Kur'an-ı Kerîm'de, Hz. Peygamber ile tartışan Yahudilerden ve Allah'la birlikte başka ilâhlara da tapan müşrik ve putperestlerden bu konudaki iddialarını ispatlayacak burhanlar istendiği bildirilmektedir. Bu açıklamalarla burhanın, bütün şüpheleri ortadan kaldıracak açıklıkta ve itirazlara yer bırakmayacak kesinlikte bir delil olduğuna işaret edilmiş ve dolayısıyla bir iddianın kabul veya reddedilmesi bu şekildeki bir ispata bağlanmıştır. Burhanda esas olan, ihtiva ettiği bilginin doğru olmasıdır. Belli mantık kalıpları uygulanarak doğruluğu ispatlanamayan bilgi burhan haline gelmez. (Yavuz, 1992, 6/429)

Burhanî bilginin kesinliği söz konusu olması nedeniyle, kuşku ileri sürülemez. Hatta Gazzâlî'ye göre burhan, peygamberin vermiş olduğu bilgiden daha kesindir. Zira peygamberin getirdiği bilgi, kesinlik kazanmış burhana aykırı olamaz. Bu durumda peygamberin bilgisinin te'vil edilmesi gerekir. (Gazzâlî, 1961, s. 246-247) Müellifin bu konudaki temel değerlendirmesi, peygamberin getirdiği bilginin, burhana aykırı olamayacağıdır.

Bir mantık delili olarak burhan üzerinde özenle duran Gazzâlî bunu, kıyas anlamında da kullanmıştır. Kıyas ise bir tür akıl yürütmedir. Kıyastan da kesin sonuç elde edilebileceğini düşünen Gazzâlî'ye göre burhan, kendisinden hiçbir şekilde kuşku duyulmayan kesin bilgidir. Nitekim Gazzâlî, burhanı tek bir önermenin kesin bilgi ifade etmesi anlamında ela aldığı gibi beş sanattan biri olan ve kesin bilgi ifade eden öncüllerden hareketle oluşturulan kıyas anlamında kullanmıştır. (Çapak, 2012, s. 756)

Bu bağlamda bugün biliyoruz ki akıl bizim ve yaşadığımız çevrenin etkisinden bütünüyle bağımsız bir şekilde işlememektedir. Yaşadığımız çağın anlam kalıpları içerisinde hareket etmek belirlenimiyle yüz yüze olan aklımızı din gibi hayati bir konuda tek başına bırakarak tüm sorumluluğu sadece ona devretmek sorunlarımızı anlama ve çözebilme hususunda en temel yetimiz olan akli yanlış kullanmak demektir. (Erdemci, 2004, 337)

Kelam âlimlerinin başta Allah'ın varlığı ve birliği olmak üzere itikadî konularda kullandıkları deliller, burhan kavramı üzerine odaklanmıştır. Zira rasyonel kanıtlamalarda kullanılan delillerin her türlü eleştiriye kaldırabilecek derecede güçlü ve tutarlı olması gereklidir. Hem de aklını kullanabilenleri ikna edecek kadar doyurucu bir içeriğe sahip olması ve herkesin kabul edebileceği kadar anlaşılır olması gerekir. (Barış, 2016, s. 90) Bu ise ancak burhan delili ile mümkün olmuştur.

Sonuç

Kelam ilmi, İslam kanunları üzerine ulûhiyet, nübüvvet ve ahiretten bahseden bir metoda sahiptir. En önemli kaynakları, akıl ve haberdir. Kelam ilmi nasları, akli veriler ve değerlendirmeler doğrultusunda yorumlar ve onlardan itikadî konuları şekillendirir. Buna göre kelam ilminin öncelikli başvuru odağı akıldır. Yani akli, tüm alanlarda hâkim kılmakla birlikte, akli yegâne ölçüt olarak kabul etmez. Akıl ve nas merkezli hareket ederken, sadece akla öncelik tanır. Bu nedenle de kelam, naslardan bağımsız hareket etmez. Akla öncelik vermesi de yine Kur'an verileri doğrultusunda şekillenmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de beş yüze yakın ayette, aklın kullanılması ve işletilmesi emredilmektedir. Yine Kur'an'da tevhid inancından uzak kalan kimselerin akıllarını kullanmadıkları vurgulanmıştır (2/Bakara /44). Zira Kur'an'a göre İslam inanç ilkeleri tamamen akla yatkındır (2/Bakara /75). Bu nedenle, “*O kâfirlerin hali, sadece bir çağırma veya bağırmandan başkasını işitmeyerek haykıranın haline benzer; onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler, akıl da etmezler*” (2/Bakara/171) ayetinde belirtildiği gibi, iman esaslarına lakayt kalan kimseler, akıllarını kullanmadıkları için bu haldedirler. Akli veriler Kur'an'da bir üstünlük göstergesi olarak kaydedilmiştir. Nitekim “*Dilediğine hikmet verir, hikmet verilene ise pek çok hayır verilmiş demektir. Ve bunu ancak üstün akıllılar anlar*” (2/Bakara/269). Bu ve buna benzer ayetler doğrultusunda kelamcılarda akıl öyle bir değer kazanmıştır ki, akli olmayanın dini sorumluluklarının da olamayacağı bir ilke olarak kabul edilmiştir.

Akla bu denli önem veren Kur'an-ı Kerim'de Allah'a ve peygambere karşı gelenlerden, inandıkları ve iddia ettikleri nesnelere hak olduklarının ispat edilmesi talep edilmiştir. Bu doğrultuda çeşitli türevleriyle delil getirilmesi emredilmiştir. Kur'an'da yer alan delil çeşitleri doğrultusunda kelam ilminde, farklı deliller ortaya konulmuştur. Bunlar içerisinde en çok üzerinde durulan delil çeşidi, burhandır. Tamamen akli önermelere dayanan burhan, aynı zamanda Kur'an'daki inanç ilkelerine karşı çıkanların, karşı çıkma gerekçeleri olarak burhan ortaya koymaları talep edilmiştir. *Nazar* ve *istidlali* de içeren ve kelam ve mantık delili olan ‘burhan’, *hüccet*, *beyyine* ve *kıyas* olarak da değerlendirilmiştir. Aksi kanıtlanamayacak şekilde kesinlik kazanmış bir delil olan burhan, aklın bir işlevi olarak ortaya çıkan ve ileri sürülen bir kanıtlama türüdür. Kendi içerisinde de farklı kategorilerde değerlendirilen burhan kelimesi, Kur'an'da sekiz ayette kullanılmıştır.

Söz konusu ayetlere dikkatle bakıldığında, akli kullanma ve işler hale getirmeye yönelik bir vurgu içermektedir. Müfessirlerin büyük çoğunluğu tarafından “hüccet” şeklinde te'vil edilen burhan, iknâf bir özelliğe sahip olması nedeniyle, daha çok inkârcı veya müşriklere yönelik meydan okuma tarzında kullanılmıştır. Kur'an'daki itikadî buyruklar ve Hz. Peygamberin imana yönelik davet ettiklerine karşı çıkanlardan, burhan ortaya koymaları talep edilmiş veya inandıklarının burhanî olduğunu ispatlamaları emredilmiştir.

Aklın bir işlevi olan burhana, Kur'an'da özenle vurgu yapılması, bir inanç ilkesini ispatlama veya yalanlamada, burhan talep edilmesi, Kur'an'ın çeşitli ayetlerindeki akli kullanmaya yönelik buyrukların bulunmasıyla eşgüdümlü olarak görünmektedir. Bu doğrultuda akli bir delil olan burhanın bizzat Kur'an-ı Kerim tarafından tasvip ve teşvik edil-

diği anlaşılmaktadır. Bu ise, kelam metodunun Kur'an ile uyumlu ve bağdaşık olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Aydın, A. A. (1984). *İslâm inançları tevâhid ve ilm-i Kelâm*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bardak, Ahmet. (2017). İbn Fûrek'te akıl-nakil ilişkisi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10(54), 969-977.
- Bariş, M. (2016). *Kelâm'da burhan delili*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bıçer, R (2004). Kelâm metodolojisine getirilen bir eleştirinin analizi: Kelâmî düşüncede gönül boyutu eksikliği. *EKEV Akademi Dergisi*. 19, 57-76.
- Bıçer, R. (2000). Ebu Bekir İbnü'l-Arabî'de akıl-nakil ilişkisi ve fikir özgürlüğü. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, 113-136.
- Çağrıncı, M. (2013a). Zanniyat. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* 44, 124-126.
- Çağrıncı, M. (2013b). Zaruriyyat zarûriyyât. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* 44, 145-148.
- Çapak, İ. (2012). Gazzâlî'nin mantığında burhan. *900. vefat yılında İmam Gazzâlî* (ed. İlyas Çelebi), (739-756). İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Demir, O. (2010). Kelâm'da teselsülü iptal delilleri ve İsmail Hakkı İzmirli'nin teselsül risâlesi. *İslâm Araştırmaları Dergisi* 23, 117-142.
- Düzgün, Ş. A. (2008). *Varlık ve bilgi*. Beyaz Kule Yayınları.
- Erdemci, C. (2004). Kelam ilminde akıl ve naklin etkinliği problemi. *Kelâm İlmi'nin Yeniden İnşasında Geleneğin Yeri Sempozyumu*, Elazığ.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (1964). *Tehzîbü'l-Luga* (nşr. Abdüsselam Harun). Kahire: ed-Darü'l-Mısriyye.
- Fazlur Rahman (2005). *Ana konularıyla Kur'an* (trc: Alparslan Açıkgenç). Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Firuzabâdî, Ebû't-Tahir Mecdüddin Muhammed b. Yakub b. Muhammed. (1873) *Tenvîrü'l-mikbas min tefsiri İbn Abbas*. Kahire: Matbaa-i Âmire.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed. (1961). *Mi'yârü'l-ilm* (nşr. Süleymân Dünyâ). Kahire.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed. (1994). *Mihakku'n-nazar* (nşr. Refik Acem). Beyrut: Darü'l-fikr.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed. (2002). *Makâsıdu'l-felâsife* (çev. Cemaletdin Erdemci). İstanbul: Vadi Yayınları.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. (t.y). *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru Sadır.

- İsfahani, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Ragıb. (1970). *el-Müfredat fî garibi'l-Kur'ân*. Kahire: Mektebetü'l-Enclû el-Mısriyye.
- Kadî Abdulcebbar. (1963). *el-Muğni fi ebvâbi't-Tevhidi ve'l-Adl* (thk. Mahmud el-Hudayrî-Mahmud Kasım) Kahire: ed-Darü'l-Mısriyye.
- Kadi Abdulcebbar. (1996). *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse* (thk. A. Osman). Kahire: Mektebetu Vehbe.
- Kurtubi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. (2006). *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki) Lübnan: Müessesetü'r-Risale.
- Mâtürîdî, Ebû Mansur (2007). *Te'vilâtü'l Kur'an* (nşr. Bekir Topaloğlu). İstanbul: Mizan Yayınları.
- Öztürk, Resul (2005). Mâtürîdî'nin kelim sisteminde Allah'ı bilme (Arifetullah) meselesi. *EKEV Akademi Dergisi*, 9/24, 95-110.
- Râzî, Fahreddin. (1992). *Tefsîr-i kebîr: Mefâtihu'l-Gayb* (trc. Suat Yıldırım-Lütfullah Cebeci v.dğr). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Râzî, Fahreddin. (2002). *el-Muhassal: Kelâm'a giriş* (çev. Hüseyin Atay). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sâbûnî, Nureddin. (2005). *Mâtürîdîyye akaidi* (çev. Bekir Topaloğlu). Ankara: DİB Yayınları.
- Şahin, Hanifi. (2011). İlk dönem kader tartışmalarında siyasetin rolü. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36, 47-70.
- Şahin, H. üseyin. (2015). Kelamcılara göre delil ve delil türleri. *Kelam Araştırmaları Dergisi (KADER)* 13 (1), 453-472.
- Şehristânî, Ebû'l-Feth Taceddin Muhammed b. Abdülkerim. (1975). *el-Milel ve'n-nihal* (thk. Muhammed Seyyid Kilani). Beyrut: Dârü'l-Ma'rife.
- Taberi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. (2006). *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân* (nşr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki). 1-24. Lübnan: Müessesetü'r-Risale.
- Topaloğlu, B. (1981). *Kelâm ilmi- Giriş*. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Topaloğlu, B. Beyyine. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* 6, 96-97.
- Yavuz, Y Ş. (1994). Delil. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)* 9, 138-140.
- Yavuz, Y. Ş. (1992). Burhan. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, 6, 429-430.
- Yazır, E. H. (t.y.). *Hak dini Kur'an dili*. 1-10. İstanbul: Zehraveyn.
- Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaza. (1975). *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (nşr. İbrâhîm Terzi). Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabîi.
- Zemahşerî, Carullah Ebu'l-Kasım. (1998). *el-Keşşaf an hakaiki gavamizi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fî vücûhi't-te'vil*. tah. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. Riyad: Mektebetü'l-Ubeykan.